

NA MIDŽORU (2169 m) IN PO KRAJIH POD STARO PLANINO

ZARAŠČENE POTI PO FLORISTIČNEM PARKU

IVAN GAMS

Organizatorji srečanja jugoslovanskih geomorfologov v Pirotu konec junija 1989, ki je bilo namenjeno predvsem gorski geomorfologiji, so nam obljubljali, da se bomo lahko z avtomobili na ekskurziji na Midžor povzpeli do nadmorske višine 1500 metrov. Toda v naselju Črni vrh so prejšnje dni pri pripravljanju ceste za asfaltiranje cestišče nasuli z gmoto, ki jo je deževje prejšnjega dne spremenilo v blato. Zato so naši avtomobili obtičali na višini malo nad 900 metrov. Le »niva« z nami, štirimi veterani, je zmogla vožnjo do planinskega doma, ki je v obljubljeni višini v gozdu pod Babinim zubom (1758 m). Tega so si ogledali drugi člani naše odprave, ki so z zamudo pripešali iz doline. Ugotavljali so lahko pomen skladov za podobo pobočij. Ker se skladi peščenjaka znižujejo proti jugovzhodu, je to pobočje zložnejše in pašniško, nasprotno nad domom pa delno skalnato. Bolj odporna kamnina moli iz pobočja v obliki več deset metrov visokih skalnatih kerov (ako je dovoljen ta izraz, ki ga priporoča R. Badjura). Po njih je dobil vrh svoje ime. Po obliki in višini spominjajo na Babji zob nad Bohinjsko Bistrico in dajejo ozadju gorske pokrajine nad planinskim, le občasno oskrbovanim domom mikaven visokogorski značaj.

DVA VIDIKA EKOLOGIJE

Sam se nisem pridružil drugim članom ekskurzije pri analizi pobočja Babinega zuba, ker sem prej krenil proti Midžoru. Razmeroma majhno višinsko razliko med domom in vrhom, le slabih 700 metrov, otežuje daljava. Vmes je namreč dobrih 6 kilometrov dolg hrbet. Nanj sem se povzpel nedaleč od doma, na prevalu, kjer samevajo ostanki smučarske vlečnice na severni strani Babinega zuba. Nekaj naprav je razrušenih do temeljev. Nisem ugotavljal, kdo in zakaj je to počel. Raje sem opazoval pred leti posajene smrečice, s katerimi so gozdarji hoteli dvigniti zgornjo mejo gozdne zarasti. Zlasti v višini meje bukovega gozda na severozahodni strani Babinega zuba (okoli 1700 m) je mnogo novih sadik že suhih, druge pa imajo suhe veje zlasti na zahodni, vetrovni strani. Prihodnost bo pokazala, ali so tu, na manj strmih pobočju, res preslabi klimatski pogoji za gozd, ali pa so se gozdarji zmotili, ko so skušali vnesti smreko, ki je ni nikjer tu okoli v bukovem gozdu. Skoraj ne more biti dvoma, da je tu, v bolj sušnem podnebjju jugovzhodne Srbije, seda-

nja meja pod Staro planino umetno nižana in je naravna višje kot v naših Alpah. Pogosta poletna suša pa najbrž ne prija smreki. Tako bi lahko sodili po primerjavi z ovršjem pohorskih slemen, kjer je na razvodju na Planinki šota. Tu pa v več sto metrov višjih zložnih legah odmrla trava ne prehaja v šoto.

Na poti sem naletel na dve jezerci, podobni tistim na Planinki. Vsaj pri enem so bili jasni sledovi odkopavanja kotanje za napajanje drobnice, ki ji ob suši manjka vode. Letos jo je po deževnem juniju bilo dovolj, čeprav so tekli potočki šele nekaj sto metrov nižje na jugovzhodni, bolj položni in travnati strani. Više so le krajevno razgalili rdečkasto kamninsko podlago iz peščenjakov, pogosto tam, kjer so rušo raztrgale kolesnice težjega motornega vozila. Ker vodi zaradi lažje hoje ponekod po njih le zelo redko markirana steza, sem se na poti spominjal na podobno poškodbo travne vegetacije v nivalni klimi v severni Aljaski, v tamkajšnji tundri, prek katere so speljali naftovod. Ameriški naravovarstveniki so prisilili graditelje naftovoda, da so se večjim posegom v ravnovesje odpovedali z dragimi speljavami cevovodov po trdnejši podlagi.

Na poškodbe ruše pod Midžorom, ki so lahko leglo erozije prsti, ne bo najbrž nihče opozoril, saj zahaja tja gor malo planincev. Na svoji poti nisem videl nobene, ne jugoslovanskega in ne bolgarskega. Nisem tudi zasledil protesta, ker graditelji smučišča FIS na Vitrancu nasproti Podkorena zamujajo s protierozijskimi ukrepi in dopuščajo nastajanje erozijskih žlebov.

DEAGRARIZACIJA BALKANA

Popotovanje po planem travnatem svetu med Babinim zubom in Midžorom je ob lepem vremenu prava planinska poslastica, ki mu daje čar samota, neprenehno žvrgolenje hribskih škrjančkov in barvita odeja visokogorskih cvetnic kot paša metuljev, čmrljev in drugih mrežekrilcev. Tu je pravi floristični park. Preproge materine dušice so ostale kljub dolgodobni paši, ki pa zdaj usiha. Na svoji poti sem naletel le na dva tropa ovac in na dva pastirja, oba iz dolinskega naselja Črni vrh. Prvi je bil skraja nezaupljiv; kasneje sem spoznal, zakaj je nerad odgovarjal, iz katere vasi je. Pasel je čez greben, na pašnikih vaščanov iz Toplega dola, vasi v povirju Toplodolske reke.

Njen spodnji tok smo spoznali dva dni poprej, ko smo si ogledovali edinstveni

ujeti meander. Severno od zapuščenega ženskega samostana sv. Jurija se reka v dnu strme doline izneveri dotedanemu teku proti jugovzhodu. Ko napravi dober kilometer dolg tok v meandru, v katerem je pomol slemena (osredok), se oba toka približata na nekaj sto metrov. Že v začetnih dvajsetih letih tega stoletja so skozi vmesno ožino v tunelu speljali vodni tok in izkoristili vodni padec za še zdaj delujočo, na srbskem podeželju eno od najstarejših hidroelektrarn.

Vprašani pastir mi je v opravičilo dopovedoval, da iz doline na drugi strani hrbita itak ne pasejo več višje po planini. O tem smo se prepričali na ekskurziji po prigorju Visoka, kjer so ponekod ostale še tradicionalne balkanske razmere nedaleč od hitro rastočega mesta Pirota. To je izzvalo eno od najhitrejših deagrarizacij na Balkanu. Na paleozojskih in triasnih peščenjakih, magmatitih in metamorfnih kamninah od nekdanje slabo poseljena kislja zemlja je tu v prigorju, imenovanem Visok, dodatno zapuščena zaradi plazovne katastrofe v dolini reke Visočice.

JEZERO PRI ZAVOJU

Ker se ogrodje Stare planine kot del alpijskega karpatobalkanskega loka do danes razmeroma hitro dviga (govorijo o dviganju 0,2 mm na leto) in ker je kamnina narivne zgradbe tektonsko pregnetena in pretrta, nekompatne kamnine na površju plazijo.

Najbolj usoden je bil zemeljski plaz februarja 1963. leta. Po kopnenju snega je v 1,5 kilometra dolgem plazu zdrselo po severnem dolinskem pobočju štiri milijone kubičnih metrov premočene zemljine. Z okoli poldrugim milijonom kubikov je plaz zajezil reko pri vasi Zavoj. Nastalo je 10 kilometrov dolgo in do 36 metrov globoko jezero, v katerem je izginila vas. Ko so nato skozi tunel v levem pobočju doline iztočili jezersko vodo, so v vaški cerkvi ugotovili razmeroma dobro ohranjene freske precejšnje kulturne vrednosti. Razrezane so jih prenesli v dolino. Malo pred našim srečanjem pa se je lokalno časopisje razpisalo o tem, da so mnoge freske neznanokam izginile...

Še bolj kot nad tem so se domačini pritoževali nad načrtom akumulacijskega jezera za hidroelektrarno v dolini Visočice. Po katastrofi s plazom leta 1963 so več let načrtovali akumulacijo za oskrbo Pirota z vodo. Z odkupom zemljišč vaščanov iz Zavoja, Male in Velike Lukanje takrat ni bilo težav. Rade volje so se preselili v nove, zanje zgrajene domove v Pirotu in okolici ter zapustili stare hiše, kakršne poznamo iz opisa Balkana v prejšnjem stoletju. Nad višino obljubljenega jezera so že zgradili nekaj počitniških hišic. Toda po dolgih letih so politiki spoznali, da ne kaže oskrbe Pirota z vodo nasloniti

na reko, katere izvir je strateško ogrožen, ker je v sosednji Bolgariji. Po dolgoletnem oklevanju so načrtovano jezero prekvalificirali v akumulacijo za hidroelektrarno. Ob našem ogledu je bil že dograjen povišan jez na podlagi starega plazovnega vršaja pri izginuli vasi Zavoj. Domala končan je bil 9 kilometrov dolg odtočni tunel, ki se končuje nedaleč od Pirota. Vendar jezera še niso pričeli polniti.

V četrtoletju po katastrofi leta 1963 pa se je spremenilo ljudsko vrednotenje gorske pokrajine in vedno več je kritik sedanjega načrta, ki jih objavljajo gorjanci in naravovarstveniki.

V primeru Visočice pa je treba resnici na ljubo povedati, da bi v sedanjih pogojih vasi v prigorju Visok prej ali slej izginile, čeprav so zgradili iz Pirota precej asfaltiranih cest. Njihovi domovi bi lahko razveselili ljubitelje balkanskih starosvetnosti, ki jih ni med turisti, ne morejo pa nuditi dostojnega življenja domačinom. V okoliških vaseh niso redke udrtre strehe in votla okna. V teh vaseh bivajo Srbi, Bolgari in Šopi, ki so v času bolgarske okupacije bili Bolgari in so zdaj uradno Srbi. Iz pogovora sem dobil vtis, da se sami pri svojem narodnostnem opredeljevanju ne ozirajo — ne eni in ne drugi — samo na pogovorni jezik.

PLANINE BREZ STAJ

Učinke bega prebivalstva iz planinskih vasi v Pirotu in druga mesta sem lahko na svoji poti na Midžor opazil na vsakem koraku. Do koder je segalo oko, je po razvodnem hrbitu med Timokom, Nišavo in bolgarsko Ogosto en sam pašnik kot učinek nekdanje paše nad stotisočglave črede ovac. Število današnjih ovčjih tropov pa bi lahko preštel na prste obeh rok. Enako hitro opuščanje pašnikov smo opazili tudi na Vidliču (1414 m), ki je apneniška, z glavnim hrbitom Stare planine vzporedna plečata vzpetina.

Za boljšo predstavo o številu ovac je potrebno navesti, da pripada vsak trop enemu lastniku. Tako sta mi zatrjevala oba že omenjena pastirja, ki sta popoldne prignala (družno z nič kaj prijaznimi psi čuvaji) do višine okoli 1850 metrov. Zvečer se bosta s čredo vred vrnila v tisoč metrov nižje domove Črnega vrha. Staj tu ne poznajo. In tako je dan na dan, za mlade in tudi šestdeset let in več stare pastirje. Višino, kjer čredo obrnejo, narekuje letni čas. Spomladi je to nizko, konec poletja najvišje. Pasejo še oktobra. Na prvih pobočjih nad domovi se pase drobnica ves čas, ko je površje brez snega, zjutraj pri izgonu in zvečer pri povratku.

Ob vrnitvi z Midžora sem se lahko prepričal, da so najnižja pobočja zaradi preveč intenzivne paše (v vasi ostajajo pred-

vsem starejši ljudje) podvržena eroziji ruše, prav na slemenu Midžora pa ostajajo leto in dan nepopaseni pašniki in ni več najti ovčjih in ne pastirskih poti niti planinske steze. Tako je na vsem jugovzhodnem pobočju pet kilometrov dolgega grebena, ki mu višina koleba nekaj nad 2000 metrov. Na svoji specialki v merilu 1 : 100 000 lista Pirot, po kateri so tu povzeta krajevna imena, nisem mogel ugotoviti, na kateri vrh se nanaša kota 2169 m, ker je na vrhu grebena nizkih vzpetinic tik ob bolgarski meji več.

HOJA PO MEJNIH VRHOVIH

Razgled z Midžora razkriva naravno in kulturno pokrajino, kot je značilna za vso visokogorsko Staro planino. Skladi rdečkastega peščenjaka visijo proti jugozahodu, na jugoslovansko stran. Zato je naša stran položnejša, ovršje na bolgarski strani pa bolj strmo pod vrhovi z naklonom, ki je blizu posipnega kota za grušč, to je okoli 30—34 stopinj, in s skladi, ki ponekod štrlijo iz tal. Različno strma in izkoriščena so pobočja tudi na slemenih, ki se med dolinami dvigujejo proti osrednjemu grebenu. Ker pa je skalnatega ovršja v celoti malo in ker kamnina drži vodo, se lahko pašnik širi v nedogled. Podobne travnate rhove lahko naš planinec najde predvsem na nekaterih nižjih avstrijskih centralnoalpskih gorstvih, kot je vrh

Svinje na Koroškem in vrh Golice na koroško-štajerski meji. Razlika je predvsem ta, da je na Stari planini planincev bistveno manj. Tudi zato ni jugoslovanskih in bolgarskih graničrjev. Ker noben graničar ni zahteval dokumentov, sem šele ob vrnitvi v hotel v Pirotu ugotovil, da sem se potepal po državni meji brez osebne izkaznice.

Opisane razmere veljajo za jugovzhodni mejni greben Stare planine, ki ima od Srebrne glave (1932 m) dalje na nekaterih jugoslovanskih zemljevidih ime Čiprovka planina po podgorskem naselju Čiprovci v Bolgariji. V tem delu je Stara planina najvišja in v Midžoru za 700 metrov presega najvišji vrh vzhodnosrbskih Karpatov — Rrtanj (1565 m). Z višino 2168 m je Midžor najvišji jugoslovanski vrh vzhodno od Morave in Nišave.

Ne velja pa tak opis za najsevernejši, sredogorski del Stare planine, ki se končuje v okolici Zaječara s 692 metrov visoko Vrško Čuko, znano po premogovniku. Zaradi podobne geološke zgodovine šteje jugoslovanska geologija oba loka, karpatskega in balkanskega, za eno geološko enoto, ki doseže visokogorski značaj samo na skrajnem jugovzhodnem delu ob državni meji, ki dodatno otežuje spoznavanje tega oddaljenega gorskega sveta.

Morebiti bodo te vrstice zato zanimive za tiste, ki bi radi spoznali gorski svet tudi zunaj naše domovine.

POTOVANJE PO DURMITORJU (IN MALO PO TARI)

SKRINJICA NA SAVINEM KUKU

TOMISLAV JAGAČIČ

*Sva brez besed:
tako je lep
ta božji svet.
Tara — biser,
nepozabni cvet.
Če Bog da,
prideva spet.*

Marija Mrak

Zagledali smo jo nekega poletnega večera. Ko nam je vodič pripovedoval o Tari, ko smo se približevali njenemu kanjonu, na cesti iz Plevlje, smo vsi razburjeni poslušali, opazovali in pričakovali trenutek, ko bomo v globini kanjona zagledali smaragdno zeleno barvo te lepote reke, edinstvene v Evropi in na svetu. Kot da smo tisti trenutek pozabili, da smo pred nekaj urami še stali na nekem drugem mostu, na mostu na Drini pri Višegradu. Naša pozornost je bila usmerjena na most, ki se je bočil nad Taro in je več kot štiri-sto let mlajši od višegradskega. S tega

mostu, ki so ga dogradili pred drugo svetovno vojno, smo z višine 148 metrov prvič zagledali, kako teče Tara, kako se preliva prek kamenja, ustvarja brzice, skaklja in hiti na dnu kanjona.

»Ali je mogoče, da bomo tukaj splavarili?« sem slišal, kako je nekdo vprašal.

»Kako pa bo šlo s splavom mimo tiste velike skale?« je vprašala neka planinka in z roko kazala ogromno skalo v Tari.

Pri mostu, pod katerim bodo čez nekaj dni pluli naši splavi, sta na levem bregu reke v neposredni bližini motela »Most na Tari« dva spomenika.

Z enim se je družba oddolžila partizanskemu inženirju Lazarju Jaukoviču, ki je na ukaz vrhovnega štaba maja 1942 z mino porušil enega od mostovih lokov, da sovražnik ne bi mogel priti na osvobodeno durmitorsko območje, pa so inženirja že čez dva meseca ujeli četniki in ga na mostu ustrelili.

Drugi spomenik na drugi strani je dala postaviti mati svojemu sinu Božidarju Žugiču, inženirskemu poročniku jugoslo-